

Journal of Social Sciences and Humanities:

ERMENİLERİN YAPTIKLARI MEZALİMİN VAHŞET BOYUTU (Mehmet Said Ordubadi ve Mir Möhsün Nevvab'ın Eserleri Üzerine Notlar, 1905-1906)

ORHAN ZAHİDOV

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Genel Türk Tarihi Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi
orxan.zahidov@gmail.com

Ermeni-Türk çatışmasının 20. yüzyıl boyunca devam eden kanlı olaylar zincirinin önemli halkalarından biri 1905-1906 yıllarında yaşanan olaylardır. Ermeniler Kafkaslarda silahlı ve örgütlenmiş bir şekilde Türklere karşı etnik temizleme politikasına girişmiş, bunu yaparken halkın gözünü korkutmak için akıl almaz cinayetler işlemişlerdir. Makalede, dönemin olaylarına tanıklık etmiş iki yazarın, Mehmet Said Ordubadi ve Mir Möhsün Nevvab'ın eserlerinde geçen Ermeni mezaliminin vahşet boyutu ele alınmıştır. Tasvir edilen olaylarda yer alan vahşet sahneleri, ne yazık ki sonraki dönemlerde her fırsatta Ermeniler tarafından tekrarlanmış ve 20. yüzyılın 90'lı yıllarından itibaren Ermenistan'ın Azerbaycan Türklerine karşı işlenen etnik temizleme ve soykırım cinayetinde defalarca tekrarlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Ermeni mezalimi, Karabağ, Nevvab, Ordubadi, Ermeni-Türk Çatışmaları

Ferocity Aspect Of The Atrocity Performed By Armenians (Notes On The Works Of Mehmet Said Ordubadi And Mir Möhsün Nevvab, 1905-1906)

One of the important loops of the bloody chains of events which took place during 20th century in the conflict between Armenian and Turkish people, is the events of 1905 and 1906. Armenians adopted a policy of armed and organized ethnic cleansing against Turkish people in Caucasia a-and have committed unbelievable murders to intimidate the public. The article focuses on the ferocity aspect of the atrocity performed by Armenians as depicted in the works of Mehmet Sait Ordubadi and Mir Möhsün Nevvab, two writers who have witnessed the events of these days. Ferocity scenes taking place in the depicted events have unfortunately been repeated by Armenians in the coming periods in and each possible occasions and starting from the 90's of the 20th century, have been performed repeatedly during the ethnic cleansing and genocide executed by Armenians to Azerbaijani Turkish people.

Key Words: Armenian atrocity, Karabakh, Nevvab, Ordubadi, Armenian – Turkish conflict

Giriş

Ermenilerin Türklere karşı düşmanca faaliyetleri iki yüzyılı aşmış durumdadır. Ayrıca, Türklere karşı itham ve iftiralar ise yüz yıldan fazladır devam ediyor. 20. Yüzyılın başlarında tüm şiddetiyle ortaya çıkmış Ermeni saldırganlığı ve Türk/Müslümanlara karşı uygulanan mezalim bugün de devam etmekte olup, ne zaman biteceği ve nasıl biteceği konusunda somut kanaatte bulunmak neredeyse imkânsızdır. Ermenilerin Türklere yaptıkları mezalim Anadolu, Kafkaslar, bugünkü İran'ın kuzeyi olarak bilinen Güney Azerbaycan'la sınırlı kalmamış, hatta Orta Asya'da bile zaman zaman uygulanmıştır. Bu saldırganlığın en dikkat çeken önemli yanlarından birisi Ermenilerin Türklere karşı uyguladıkları mezalimin şiddet boyutudur. Bugün Türkiye arşivlerinde bulunan, ayrıca yayınlanmış yüzlerce belgede bunu açık şekilde görebilmekteyiz. Kafkasya'da 1905-06 yıllarında yaşanan olaylar, 1918 Mart-Nisan aylarında Bakü'de ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde işlenmiş kanlı cinayetler, Sovyetler Birliğinin dağılması sürecinde işlenen cinayetler, 20. yüzyılın en dehşetli cinayetlerinden olan Hocalı Soykırımında yaşananlar Ermeni mezaliminin vahşet boyutunu açık şekilde ortaya koymaktadır.

Olaylar zincirinin bu kanlı halkalarına baktığımızda, işlenen cinayetlerin vahşet boyutunun yüz yıldır değişmediğini, aynı şiddet ve vahşetle devam ettiğini görmekteyiz. Bu husus, belki de toplumsal psikoloji ve sosyolojik açıdan ayrıca ele alınıp incelenmesi gereken bir konudur. Fakat tarihsel ve siyasi açıdan baktığımızda en genel anlamıyla bu vahşetin altında yatan sebebin, Türkleri/Müslümanları korkutmak, yıldırım ve mücadele azmini kırmak olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hocalı Soykırımının faillerinden, Karabağ Savaşı sırasında Ermeni güçlerini komuta eden, daha sonra Ermenistan'ın Cumhurbaşkanı olmuş Serj Sarkisyan'ın yapmış olduğu bir açıklamada bu amacı açıkça ortaya koymuştur: *“Hocalı'ya kadar Azerbaycanlılar bizim sivilleri öldürmeyeceğimizi düşündü. Fakat Hocalı'da biz bunu yıktık.”*

1905-1906 yıllarında yaşanmış olaylar maalesef yazılı kaynaklarımızda sınırlı bir şekilde yer almaktadır. Dönemin arşiv belgeleri ve basın organlarında yer alan haberlerin yanı sıra birkaç Azerbaycan aydınının eseri bu alandaki boşluğu doldurmak açısından son derece önemli kaynak niteliğindedir. Azerbaycan'ın usta yazarlarından olan Mehmet Said Ordubadi'nin (1872-1950) kaleminden çıkan ve 1905-1906 yıllarındaki Ermeni mezalimini ortaya koyan “*Kanlı Seneler*” (Ordubadi,1991), Karabağlı aydınlardan Mir Möhsün Nevvab'ın “*1905-1906 Yıllarında Ermeni Müslüman Çatışması*” (Nevvab,1993) kitapları, dönemin tanıklarından Mirza Rahim Fena'nın “*1905 Hadisesi*” eseri de bu tür çalışmalardandır. Ordubadi ve Nevvab'ın bahsi geçen eserleri Rus, İngiliz ve birkaç dile çevrilmesine rağmen ne yazık ki bugüne kadar Türkiye'de yayınlanmamıştır. Mirza Rahim Fena'nın da söz konusu eserinin Türk okuyucularına kazandırılmasının önemli olacağı düşüncesindeyiz. Bu eserler, gerek dönemin içtimai ve siyasi muhitini izlemek, gerekse Ermeni emellerinin karakterini açığa çıkarmak ve günümüzde yaşanan olaylarla bağlantısını tespit etmek açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışmamızda Mir Möhsün Nevvab ve Mehmet Sait Ordubadi'nin eserleri, Ermeni mezaliminin vahşet boyutuna dikkat çekilerek yorumlanacaktır.

1.Kafkaslarda Ermeniler ve 1905-1906 Yılları Sosyal ve Siyasi Ortam

Rusya'nın Kafkaslarla ilgilenmesi, bu bölgeyi kendi hegemonyası altına alma arzusu çok eskilere dayanmaktadır. I. Petro döneminde yayınlanmış bir fermanla (10 Kasım 1724) “*Ermenilerin Gilan'da, Mezandaran'da, Bakü'de, Derbent ve diğer bölgelere yerleştirilmesi için her türlü desteğin sağlanması ve bu bölgelerde oturan İranlıların diğer bölgelere sürülmesi*” (Mehmetov, 2009: 472) istenmiştir. Bu fermanla İranlılar derken büyük oranda bölgede yaşayan Türk nüfus kastedilmiştir. İlerleyen dönemlerde Rusya'nın Kafkaslar üzerinde etkin olma yolundaki politikaları başarılı bir şekilde uygulanırken, İran ve Türkiye'nin geri çekilmesine neden olmuştur. Özellikle Türkmençay Antlaşması ve Edirne Antlaşması sonrası Kafkaslara, Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları bölgelere yoğun bir Ermeni göçü başlatılmıştır. 20 Mart 1828 tarihinde Türkmençay Antlaşmasını onaylayan Çar I. Nikola, bu onayın

hemen ardından Ermeni vilayetinin oluşturulmasına dair ferman vermiştir (Asker, 2015: 446-509). Bu süreçte Ermeniler, Kafkaslara göç ettirilirken, çok sayıda Müslüman da Çarlık yönetimine karşı oldukları için Azerbaycan'ın diğer bölgelerine ve Osmanlı'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler sonucunda bölgedeki Ermeni nüfusu yapay surette artırılmıştır. Göçten önce Ermeni vilayetinde Müslümanların sayısı 81.749 (16.078 aile) ve Ermenilerin sayısı 25.131 (4.428 aile) iken, Ermenilerin İran'dan göç ettirilmesinden sonra sayıları 60.691'e (11.377 aile), yani %24'ten %43'e yükselmiştir. İran'dan göç ettirilen 8.249 aileden 6.949'u Ermeni eyaletinde yerleştiği halde, geriye kalan 1300 aile ise Karabağ'a ve Zengezur'a göç ettirilmiştir (Arzumanlı ve Mustafa, 1998: 15). Bu göçler sonuncu değildi. Sürekli göç ve zorla yerleşim politikası bundan sonraki dönemde yoğun bir şekilde devam ettirilmiştir. 1900'lü yılların başında Güney Kafkasya'daki 1.300.000 Ermeni nüfusun ancak 300.000'i buranın yerlisiydi, geri kalan 1 milyon Ermeni ise bölgeye Ruslar tarafından göç ettirilmiştir. (Шавров, 1911, s. 63-64) Başka bir dikkat çeken husus, 19.yüzyılın ikincisi yarısından itibaren Bakü'de petrol sanayisinin gelişmesine bağlı olarak kentleşme sürecinin hızlanması, nüfus akımı içinde Ermenilerin yoğunluk teşkil etmesiydi. Doğal artım ve dâhili göçler hesabına artan Türk nüfusuna karşılık Ermeni ve Ruslar yoğun göç sayesinde demografik üstünlük kazanmışlardı. 1903 yılında Bakü nüfusunun %30'unu oluşturan Türklerin oranı 1913'te %21'e düşmüştür. Bakü'nün yerli ahalisi sadece azınlıkta kalmamış, ekonomik pozisyonlarını da önemli ölçüde Ermenilere kaptırmışlardır. Rusya'nın hiçbir yerinde gelmeler yerli ahalinin ekonomik ve politik statüsünü bu kadar kırmamışlardır. (Баберовски 2010, s. 44,) 1905-1907 Rus Burjuva Devriminin doğurduğu kargaşa ortamı Ermeniler açısından bir fırsat olmuş, bölgedeki iskân birimlerine Ermenileri yerleştirmek, Türkleri ise yurtlarından etmek için harekete geçirmiştir. Bu amaçla, Azerbaycan'ın değişik bölgelerinde büyük çaplı saldırılar düzenleyerek çatışma çıkarıyorlardı (Asker, 2015). 1905-06 yıllarına gelindiğinde, Ermeniler bölgede Rus Çarlığı tarafından himaye edilen ve Müslümanlar üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılan topluluk haline gelmiş bulunuyorlardı. Rus Çarlığının “*böl-yönet*” politikası ve Ermeni

aydınlarının geliştirdikleri “Büyük Ermenistan” projesi birbiriyle örtüşürken, Türklere karşı düşmanlığı körüklemekte, onların bölgedeki iradesini kırmağa ve tasfiye etmeye yönelikti.

2. Nevvab’ın ve Ordubadi’nin Eserlerinde Ermeni Mezaliminin Vahşet Boyutu

Mir Möhsün Nevvab (1833-1918), Azerbaycan’ın sanat ve medeniyet tarihinin önemli sahalarından biri olan Karabağ’da doğmuş, yaşamış ve yaratmıştır. Siyasî ve içtimaî hadiseler bakımından çalkantılı bir dönemde yaşamış olan Mir Möhsün Nevvab, çevresinde baş gösteren, Ermeniler tarafından çıkarılan, Rus yönetiminin taraflı ve yer yer de kışkırtıcı rol oynadığı olaylar karşısında kayıtsız kalmamış, Ermenilerin Müslümanlara karşı yaptığı mezalimden bahseden “1905-06’cı Yıllarda Ermeni-Müslüman Davası” adlı eserini yazmıştır. Eser, Azerbaycan’ın yakın tarihinin ve Türk-Ermeni ilişkilerinin az incelenmiş bir tarafını, 1905-06 yıllarında Ermenilerin Kafkaslarda Türklere karşı yaptıkları mezalimi ele alan birincil kaynak olması sebebiyle büyük önem taşımaktadır (Asker ve Ayan, 2016: 381-400). Nevvab eserinde, şahidi olduğu Ermeni-Müslüman çatışmasının hakikatlerini kaleme almış, bu eseri sonraki nesillere bir ibret kaynağı olarak bırakmıştır. Bu dönemde yaşananlar ve dolayısıyla da Nevvab’ın eseri, Sovyet zamanı boyunca ne yazık ki Ermeniler lehine halktan gizlenmiş, ancak 1993 yılında yeniden basılabilmiştir (Asker ve Ayan, 2016: 385).

Mehmet Said Ordubadi 24 Mart 1872’de Nahcivan’ın Ordubad şehrinde dünyaya gelmiştir. Arap, Fars, Rus dillerini mükemmel bir şekilde bilen Mehmet Said Ordubadi, Azerbaycan edebiyatının ünlü tarihi roman yazarlarından. Mehmet Said Ordubadi, 1905-1906 yıllarında yaşanan Türk-Ermeni çatışmasının nedenlerini o yılların tanıkları ve kaynakları ışığında kaleme aldığı “*Kanlı Seneler*” isimli eserinde ortaya koymaya çalışmıştır. Ordubadi’nin o dönemdeki olayların yaşandığı bölgelerde bulunan muhabirlerin gönderdikleri 245 mektup ve Taşnaksütyun Partisi’nin yaptığı eylemlerle ilgili 400’den fazla olayı konu alan belgeden yola çıkarak, tarafsız bir bakış açısı ile hazırladığı eser; Türk-Ermeni çatışmasının etnik temelini, Rusya’nın bu gelişmelerdeki etkisini somut delillerle

açıklamaktadır. Ordubadi'nin tarafsızlığının bir kanıtı da Türklerin yaptıkları yanlışları, bazı bölgelerde zengin ve varlıklı Müslümanların halktan uzak, kendi halinde, vurdumduymaz tavırlarını da sert bir dille eleştirmesinde görülmektedir (Asker, 2017: 293-308). Ordubadi'ye göre; Ermenilerin başarılı olmalarında Ruslardan gördükleri yardımın yanı sıra, o dönemde Türklerin ilim ve siyasetten uzak olmaları ve yaşanan olayları iyi analiz edememeleri de etkili olmuştur. Ordubadi'nin dikkat çektiği hususlardan biri de Müslümanların, Ermeni emelleri konusundaki bilgisizliği ve güncel olaylardan habersiz olmalarıdır. Müslümanlar Çar memurlarının Kafkasya'da izledikleri çifte standardı ve Ermenilerin bu durumdan faydalanmak istediklerini yeteri kadar anlayamamışlardı (Asker, 2017: 303).

Ordubadi'nin tespitlerine göre *“Ermenilerin Kafkasya'nın tümünü işgal edecek kadar askeri yoktu. Ermeniler sadece hile ve siyaset kullanarak bir avuç gönüllü askerle Müslümanların gücünü ezmek istiyorlardı. Şöyle ki Bakü'de barış ilan ederek Müslümanları yatıştırarak Şuşa'da savaşa başlamışlardı. Şuşa'da barış akdederek Gence bölgesinde diğer yerleri yakıp yıkmaya girişmişlerdi. Müslümanlar önce bu siyaseti göremediler. Sonradan gözlerini açtıklarında Ermeniler Türkiye ve İran'dan getirdikleri askerler sayesinde Müslümanları ezmeye başladılar.”* (Asker, 2017: 305).

Ermeniler Müslümanları suçlamak ve iki toplum arasında savaş çıkarmak için her yola başvuruyorlardı. Bunun için hatta kendi soydaşlarını bile öldürmekten geri durmuyorlardı. Ordubadi'nin aktardığına göre *“Mayıs ayının 11'de Kültepe adlı Ermeni köyünün bir zengini, ailesiyle birlikte Ermeni fedailerince katledildi. Ermeniler bu olayda Müslümanları suçlu buldular. Fakat yapılan son incelemeler sonucunda Taşnaklar tarafından cezalandırılarak öldürüldüğü açığa çıktı. Öldürülen Ermeni'nin adı Haçatur'du.”* (Ordubadi, 1991: 19)

Müslümanlar Ermenilerin kiliselerine, kutsallarına dokunmazken Ermeniler tam tersi, Müslümanlara ait her şeyi yakıp yıkıyor, bu cinayetlerde çoğu zaman Ermeni din adamları ön safta yer alıyordu. Yazar, kitabının bir yerinde Gözecik köyü sakinlerinden Nevruz Kazım oğlunun, köyünü savunurken Ermeniler tarafından yakalandığını, ardından işkenceyle

öldürüldüğünden bahsetmektedir. Nevruz'u öldüren ise Ermeni din adamıdır. *“Ermeniler köyün pek çok yerini, mescidi, minberi, kutsal kitapları ve Nevruz Kâzım oğlunun da evini ateşe vererek, onu eli kolu bağlı bir şekilde Ermenilerin yaşadıkları Tirjabad köyüne götürürler. Orada bin bir işkenceden sonra kafasını keserler. Ermeni'nin anlattıklarına göre, Nevruz Kâzım oğlunun kafasını vücudundan ayıran kişi ise köyün papazı Ayrapet olmuştu.”* (Ordubadi, 1991: 31).

Ordubadi, yine Ermeniler tarafından yayılan yalan haberler üzerine ortalık kızışınca, Müslümanların yakalandıkları yerde öldürüldüğünü yazıyordu. Silahını teslim etmeyen bir Ermeni'nin Kozaklarla tartışma sırasında öldürülmesinden sonra Ermeniler, *“Bu olayın suçlusu Müslümanlardır”* diyerek bahane bulmuş, sokaklarda ve pazarda kargaşa çıkarmaya başlamışlardı: *“... yine bir İranlı hamal (!) öldürülür. Bu olaylardan sonra pazardaki Ermeniler ortalığı karıştırarak Ermeni pazarında bulunan ve olaylardan habersiz Müslümanları kesip doğramaya başlarlar. Yukarıda bahsi geçen Zarıslı faciasını araştırmakla görevli müfettiş Hüsrev Bey Fuladov'a görevi başında kurşun sıkılır. Aynı gün içinde Ermenilerin arasında bulunan Müslümanlardan çoğu ya katledilir veya yaralanır. Önceden hazırlanmış siper ve sığınaklardan, ayrıca Ermeni kilisesinden Müslümanların üzerine yağmur gibi kurşun yağdırılır. Yüksek yerlerde mevzilenen Ermeniler sokaktan geçen Müslümanlara ateş açmaya başlarlar.”* (Ordubadi, 1991: 55)

Rus yönetimi, her zaman olduğu gibi yine Ermenilerin tarafındaydı. Güvenlik adına, Müslümanlardan av tüfeklerini bile toplarken, Ermenilerin ağır silahlarla silahlanmalarına müsaade ediyordu. Ordubadi, *“Bu savaşta Müslümanlar bıçak ve hançer, Ermeniler ise tüfek kullanıyorlardı”* yazmaktadır (Ordubadi, 1991: 35).

Ordubadi'nin eserinde Ermenilerin yaşlı çocuk demeden Türkleri katletmelerine, hiçbir şekilde çaresiz, güçsüz insanlara bile hayat hakkı tanımadıklarına ilişkin çok sayıda olay anlatılmaktadır. Menkus köyünde meydana gelen olaydan bahseden Ordubadi, şöyle yazar: *“Köy büsbütün boşaldıktan sonra, yerinden kıpırdayamayan seksen yaşlı sakat bir ihtiyar Ermenilerin eline geçerek şehit olur. Söylenenlere göre, Ermeniler, ihtiyarı*

tandır şişiyile öldürmüşlerdi.” (Ordubadi, 1991: 31) Taşnaksütyun çetelerinin Karabağ'ın Umudlu köyünde yaşayan halka uyguladıkları katliam, o dönemdeki çok sayıda vahşet sahnesinden sadece biridir. Çarlık yönetimi ise bir taraftan Müslümanların silahlarını toplayarak onları Ermeni çetelerinin karşısında yalın el bırakmıştır: *“...silahsız Umudlu halkı ne yapacaklarını bilemeden etrafa kaçışmaya başladılar. Ermeniler önce bütün erkekleri eşlerinden ayırarak başlarını kestiler, daha sonra ise kadınların bir kısmını öldürüp, diğer bir kısmını alıkoydular. Bu karışıklık sırasında Heyvalı mezbahasından kurtulabilen kişilerin sayısı otuzu geçmiyordu. Bu yazdıklarımızı anlatan da işte onlardır.”* (Ordubadi, 1991: 86) Yazar Ermenilerin, hamile kadınların karnını hançerle paralarken masum bebeklerin kanlı başlarının dışarı sallandığını, Müslüman kadın ve kızların Ermeni vahşiliklerinden ne yapacaklarını bilemeden sağa sola kaçıştıklarını yazıyordu. Ordubadi, Umudlu faciasını yazan muhabirin, mektubu yazdığı sırada ağladığını, gözyaşından mektubun mürekkebinin bozulduğu, aynı duyguları kendisinin de yaşadığını ifade ederek, okuyucuları üzmemek adına bu faciayı özetle anlattığını vurgulamaktadır.

Kitabın başka bir bölümünde yazar, Zengezur'da, Sakkarsu adlanan mevkide yaşananlardan bahseder: *“Sakkarsu çevresinde bir kan gölü görüldüğünden, önce oraya gidildi. Şiddetli soğuk nedeniyle kan gölünün yüzü buz tutmuştu. Yine de dağın bir tarafından damla damla kan sızıyordu. Bu manzarayla karşılaşan insanlar büyük bir şaşkınlık ve hayret içindeydi. İki büyük kaya parçasının arasında 62 kadın ve çocuk cesedi üst üste atılmıştı.”* (Ordubadi, 1991: 133) Ordubadi, Okçu köyündeki izlenimlerini ise şu satırlarla aktarılmaktadır: *“Köyün kenarını seyrediyordum. ... öldürülen bebekler, kanlı taşlar üzerinde kırmızı beşikteymiş gibi bir izlenim oluşturuyordu. Yanmaya devam eden bir konak gördüğümüzden hemen oraya yollandık. Orada genç bir delikanlının ve yaşlı bir kadının paramparça olmuş cesetlerini bulduk. Rehberlerin anlattıklarına göre Ermenilerle çatışmada yaralanan bu gencin yanından ayrılmayan annesi de oğlunun gözleri önünde doğranmıştır.”* (Ordubadi, 1991: 134-135). Sakkarsu'da ve Okçu'da görünen manzara Azerbaycan'da Ermeniler tarafından yapılan

mezalimin vahşet boyutunun bir göstergesiydi. Ne var ki bu ve benzeri olaylar Bakü, Gence, Karabağ, Nahcivan, Zengezur, Revan ve nice Türk yurtlarında yaşanıyordu.

Yazar, Taşnak komitacıları tarafından organize edilen katliamı sorgularken insanlık tarihinin böyle bir vahşete bu zamana kadar tanıklık etmediğini yazıyor: *“İnsanlık tarihi gözden geçirilirse, Ermenilerin Umudlu’da kadınlara yaptığı zulmün bir benzeri görülmediği anlaşılacaktır. Bir annenin gözleri önünde üç dört çocuğunu kurban edip, çocukları çabalayarak can çekişirken gözü yaşlı anneyi aşağılamak insanlığa sığar mı? Bu mudur Ermeni medeniyeti? Bu kadar kötü niyetle bağımsızlık arzusunda olan bir halkın akıbeti acaba nasıl olacaktır? 150’ye yakın kadın ve erkeği öldürdükten sonra cesetlerini üst-üste toplayarak yakmak, hangi medeni millete yakışır? Ben bu çalışmamızın tarafsız olduğunu beyan etmişim ve bunu hâlâ iddia ediyorum fakat yine de Ermenilerin bu kadar insanlık dışı tavrına karşı tarafsız kalmak mümkün olmuyor.”* (Ordubadi, 1991: 86)

Ordubadi’nin eserinde olduğu gibi Nevvab’ın eserinde de olaylar görgü tanıklarının dilinden anlatılmaktadır. Fakat Şuşa şehrinin önde gelen, tanınmış kişilerinden birisi olarak Nevvab bu olaylara doğrudan tanıklık etmiş birisidir. Nevvab, Rus devletinin bölgeye hâkim olmaya başladığı dönemde her yerde asayişin sağlanmış olduğunu belirterek, Ermenilerle Müslümanlar arasındaki ilişkinin sorunsuz olduğundan, fakat bugün *“Ermeni halkının karakterini değiştirdiğini, içleri ve dışlarının bir olmadığını, görünüşte kendilerini dost gibi gösterecekler de kalplerinde kin, düşmanlık olduğunu”* yazmaktadır (Asker ve Ayan, 2016: 393). Yazar bu eserinde söz konusu *“dönüşümden”* aslında Ermeni halkının da mağdur olduğuna, komitacıların avam halkı sadece aldatarak değil, aynı zamanda baskı yaparak, şiddet ve sindirme yoluyla bu eylemlere katıldığına dikkat çekmektedir. Komitacıların isteklerine karşı gelenlerin kaderi ise sonunda ölümdür. Nevvab kitapta, Şuşa’da yaşanan olaylardan birkaç örnek vermektedir.

Nevvab, kitabının başlarında *“Bağırğan Dağı”* adlı bir olaydan bahsetmektedir. Bu olay, Ermenilerin Türklere/Müslümanlara karşı

işledikleri cinayetlerin vahşet boyutuna bir örnek teşkil etmektedir. Olayın, 1905'den çok önce yaşandığı, Karabağ hanı İbrahim hanın dönemine rastladığını yazan Nevvab bu vahşeti şu şu satırlarla anlatmaktadır: “Şuşa Kalesi'nin doğu tarafında bulunan Bağırğan Dağı adındaki yerde yüksek bir kaya vardı. Bu dağda tebaasıyla birlikte Avan Koha adında bir Ermeni yaşıyordu. Avan Koha, tebaasına, ellerine nerede bir Müslüman geçirirlerse onu tutup huzuruna getirmelerini emretmişti. Avan Koha'nun emriyle yakalanan Müslümanları, elbiselerini soyup yüzüstü yere yatırırlardı. Sonra onun arka derisinden, dört parmak eninde, bıçakla, boynundan kalçasına kadar iki taraflı hat çeker ve derinin ucunu ağacın aşağı eğilmiş kuvvetli bir dalına bağlayıp dalı bırakırlardı. Ağacın dalı kuvvetle yukarı kalkınca, yazık ki, Müslümanın derisi boynuna kadar soyulur ve onun bağırtısı o dağı inletirdi. Bu hali görenin ve duyanın da içi kan ağlardı. Bu sebeple bu kayaya “Bağırğan Dağı” adı verilmişti. “ (Nevvab, 1993: 11).

Nevvab'ın yazdığına göre ise, Ermeniler, ellerine geçen Müslümanları büyük işkencelerle öldürmüş, onların burunlarını, kulaklarını, cinsî uzuvlarını keserek, başlarına mih ve çivi çakmışlardı. Ermeniler, öldürdükleri Müslümanların cesetlerini iple sürükleyip derelere, hendeklere atıp gizliyor, üstlerinde buldukları paraları da alıyorlardı. Ele geçen cesetlerin çoğunda, beş on yerinden yaralandığı görülüyordu. Bazı cesetleri ise Ermeniler ateşe verip yakmışlardı. Müslümanlar ise öldürdükleri adama bir kez daha kurşun sıkmazlardı (Nevvab, 1993: 32).

Nevvab'ın eserinde anlatılan olaylarda Müslümanların Ermenileri çoğu zaman şiddet ve savaş ortamında koruyup kolladıkları, buna karşılık Ermenilerin ellerine fırsat Müslümanları katlettikleri, hatta arkadaşlık, komşuluk ve ortaklık yaptıkları insanları bile hiç acımadan öldürdüklerinden bahsedilmektedir. Kitapta geçen çok sayıda örnekten iki karşılaştırmanın verilmesi isabetli olacaktır. Revanda meydana gelen olayları anlatırken Nevvab şöyle yazmaktadır: “Ermeniler, Müslümanların evlerine doluşup, onların malını mülkünü yağmalamaya başladılar. Kaçmaya fırsat bulamayan beş kadın ve üç çocuk, bir evin köşesine sıkışıp, korkudan titreye titreye ağlıyorlardı. Elleri geçen kitapları ve Kur'an-ı Şerifleri ateşe

verip yaktılar. Ermenilerin, yaşlı kadınlara, ihtiyar adamlara ve çocuklara yaptıkları zulmü kaleme almak çok zordur.” (Nevvab, 1993: 20-21) Buna karşılık, başka bir olayda, Müslüman atlılarının gelip Ermenilerin yaşadığı Sissi köyüne hücumundan bahseden Nevvab şöyle yazıyor: “. *Köyde Müslüman atlıları Ermeni haydutlarının birçoğunu öldürmüş, bazıları ise kaçıp canını kurtarmıştı. Müslüman köylerinden yağma edilen mal mülk de geri alınmıştı. Köye baskın yapıldığında, Müslüman atlıları kadın ve çocuklara dokunmamıştı.*” (Nevvab, 1993: 53)

Her iki yazarın eserinde Müslümanların Ermenilerden farklı olarak savaşın insancıl kurallarına uydukları, İslam kaidelerine, örf ve adetlere uygun bir şekilde davrandıkları görülmektedir. Müslümanların önde gelenleri, komutanları, aksakallılar, kanaat önderleri Türk gençlerini Ermeni kadınlarına, çocuklara, ihtiyarlara karşı şiddetten çekindirdikleri, merhamet duygularını kaybetmemeleri yönünde telkinde bulduklarını yazmaktadır. Ordubadi'nin kitabında geçen bir olaydaki Müslüman savunma birliklerinin komutanın konuşması buna örnek oluşturmaktadır: “*Muharebede vicdanınızı kaybederek silah kullanamayan çocuklara ve yaşlılara karşı merhametli olunuz! Ermenilerin çocuklarına ve kadınlarına hakaretle el uzatarak hiçbir zaman eziyet etmeyiniz! Aksi takdirde keramet sahibi sevgili Peygamberimizin karşısında mahcup oluruz.*” (Ordubadi, 1191: 48)

Maalesef 1905-06 yılları yaşanan olaylar Ermeniler tarafından yapılan mezalimin sonuncusu olmadı. Birinci Dünya Savaşının başlamasını fırsat bilen Ermeniler Anadolu'da ve Kafkaslarda Türklere karşı ağır cinayetleri işlediler. Amaç, Türkiye'nin doğu illerini ve Kafkasya'nın bir bölümünü içine alacak Ermeni devleti oluşturmak idi. Ermenilerin bu hevesleri onların, Osmanlı karşıtı devletlerin elinde bir araç olarak kullanmalarına sebep oluyordu. 1915 yılında Anadolu'da yaşanan olaylar sonrası Ermeniler bir ölçüde alma ve yarım kalmış projelerini tamamlama psikolojisi içinde güçlerini Kafkasya'da odaklamış bulunuyorlardı (Asker, 2017: 304). Ermeniler açısından tamamlanmamış, “*Büyük Ermenistan*” projesinin Ermenistan devleti ve diasporası açısından devam etmesi, bilinen gerçekliktir. Ermenistan devletinin kurucu belgesi olan Bağımsızlık Bildirgesinde

Türkiye'ye karşı doğrudan toprak iddialarının yer alması, 1990-1994 yılları arası Azerbaycan topraklarının beşte birini işgal etmesi, 20. yüzyılın en kanlı cinayetlerinden olan Hocalı Soykırımını yapmış olması, söylenenlerin bir hamaset olmadığını, Ermeni devletinin reel politikasının bir parçası olduğunu doğrulamaktadır.

SONUÇ

19. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'nın Kafkasya'da artan nüfusu, Osmanlı-İran Rusya nüfuz mübadelesinde elde ettiği üstünlük bölgede Çarlık rejimine sadık tampon bir alan oluşturma politikasının temelini atmıştır. Yaşanan göç politikaları sonucunda bölgenin demografik yapısı temelden değişmiş, önceleri Ermenilerin hiçbir zaman yaşamadıkları birçok bölgelerde yapay surette Ermeni çoğunluğu oluşturulmaya çalışılmıştır. Merkezi iktidarın kontrolü zayıfladığı ve kargaşa dönemlerinde Ermeniler silahlı eylemlere hız vermiş, Müslümanları yurtlarından ederek etnik (dini) temizlik politikası uygulamışlardır. 1905 Rus Devriminin yaşandığı dönem Ermenilere böyle bir fırsat sunmuş, Ermeni komitacıları tarafından Türk/Müslüman ahaliye karşı çok sayıda kırım uygulanmıştır. Bu kırımlar sadece insanların katledilmesi şeklinde olmayıp, işkenceyle öldürmek, öldürülen insanların cesetleri üzerinde aşağılayıcı hareketlerde bulunmak gibi eylemlerle dikkat çekmektedir. M.M. Nevvab'ın ve M.S.Ordubadi'nin eserlerinde geçen olaylarda bu türden vahşet olayları defalarca tasvir edilmiştir. Ermenilerin bu tür cinayetleri işlerken amacı, Türkleri korkutmak, yıldırma, yurtlarından etmek ve onların vatanına sahiplenmektir. Ermenistan devletinin dış politikasının bir parçası haline gelmiş sözde "1915 soykırımını dünyada tanıtma çabaları" sürdürülürken Doğu Anadolu, Kafkaslar ve Güney Azerbaycan'da Türklerin uğradıkları kırım, katliam ve soykırımları, dünya kamuoyu görmezden gelmektedir.

KAYNAKÇA

Arzumanlı Vaqif, Mustafa Nazim, *Tarixin qara səhifələri: deportasiya, soyqırım, qaçqınlıq*, Azərbaycan Elmlər Akademiyası Milli Münasibətlər İnstitutu, Qartal Bakı 1998, s. 15.

Asker Ali, “Ermeni Meselesi” ve Kafkasya Gerçekleri. *Yüzüncü Yılında Ermeni Meselesi: İddialar-Yalanlar Gerçekler* (Editör: Hakan Boz). Aygan Yayınları. İstanbul 2015 (ss. 446-509).

Asker Ali, “Ermeni Sorunu”, Kafkasya Aydınları ve Değişmeyen Gerçekler, *Ermeni Sorunu: Sanallık ve Gerçeklik Uluslararası Konferansı*, [22-23 Mayıs 2015, YTSAM Ankara], Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2017, s. 293-308.

Asker Ali, Bozpolat Ayan Serap, Tarihe Tanıklık: Mir Möhsün Nevvab ve 1905-1906 Yıllarında Ermeni Müslüman Çatışması, *Savaş ve Toplum: Savaş Üzerine Yazılar* (Editörler: Gürsoy Akça-İkbâl Vurucu), Eğitim yayınevi, Konya 2016 (ss. 381-400).

Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2001.

Mehmetov İsmail, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı*, Ötüken, İstanbul, 2009.

Nəvvab Mir Möhsün, *1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası*, “Azərbaycan” nəşriyyatı, Bakı 1993.

Ordubadi Məmməd Səid, *Qanlullər (1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi)*. Qarabağ Xalq Yardım Komitəsi, Bakı 1991.

Баберовски Йорг, *Враг есть везде: Сталинизм на Кавказе*, РОССПЭН, Москва 2010.

Шавров Николай, *Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Муган ииноподцам*, Санкт-Петербург 1911.